
6 - С А Б А Қ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СӘУЛЕТ ӨНЕРІ ЖӘНЕ КИІЗ ҮЙ СҰРАУ МӘНДІ ҚҰРЫЛЫМДАР

1-тапсырма. Мына сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын түсініп, сөйлемдер құраңыз.

Сәулет өнері, тұрғын үй, ғимарат, өнеркәсіптік кешен, құрылысты жобалау, сөз өнері, сәулет өнері, мүсін өнері, би өнері, ою-өрнектер, мәдени орталық, қамыс, тал, балшық, қола дәуірі, қолөнер, киелі, жәдігер, шаңырақ, уық, кереге, босаға.

2-тапсырма. Оқыңыз. Талдаңыз.

Архитектура, сәулет өнері – құрылысты жобалау, салу, оған көркемдік бейне беру өнері. Архитектура туындылары адамның күнбе-күнгі тіршілік ортасын қалыптастырады. Олар: әртүрлі қажеттіліктерді атқаруға арналған және адамның эстетикалық талғамына жауап бере алатындай болып салынған тұрғын үйлер, қоғамдық ғимараттар, өнеркәсіптік кешендер. Сәулет өнері – техниканың, ғылымның және өнердің тоғысқан жері. Қазақстан жерінде Тараз, Құлан, Сайрам, Отырар, Созақ, Түркістан, Алмалық сияқты ірі қалаларда архитектуралық ескерткіштер көптеп салынған.

А. Байтұрсынұлы адамзат тарихындағы бес өнерді атап көрсеткен. Оның біріншісі – сөз өнері, екіншісі – сәулет өнері, үшіншісі – мүсін өнері, төртіншісі – сурет, бесіншісі – би, саз өнері деп бөлген екен.

Тамыры тереңде жатқан сәулет өнерінің орта ғасырларда Орта Азия мен Қазақстан жерінде де пайда болуы мәдениетіміздің озық үлгісі болып танылды. Орта ғасырда сәулет өнері дамыды. Төрт қабырғалы, өзіне тән ою-өрнектерімен безендірілді. Мысалы, Бабажа

хатун кесенесі («Айша Бибі» кесенесі Тараз қаласы маңында). Көшпенді халық өзіндік сәулет ағымын өмірге әкелген. IX-XIV ғ. ғажайып қала құрылысын жаппай өркендетті. Кезінде шартарапқа әйгілі болған Сауран, Отырар, Тараз, Баласағұн қалалары Жібек жолының бойында бой көтеріп, талай ел саяхатшыларының таңдайын қақтырған. Ірі мәдени орталықтары болған қазақ жері сәулет өнерімен де әлемге белгілі болып отыр.

Адамдар неолит кезінде үйді ағаштан, қамыстан, талдан және балшықтан салды. Қазақстан аумағында қола дәуіріндегі ғимараттар тік бұрышты пішінде жасалды. Олар тұрғын және шаруашылық бөлімдерінен тұрды. Кейінірек дөңгелек пішіндегі үйлер мен киіз үйлер пайда болды.

Киіз үй – ата-бабаларымыздың басты баспанасы. Киіз үй тек қазақ халқының қана емес, түркілердің және көптеген көрші елдердің киелі тұрақ-мекені болғаны мәлім.

Ғасырлар бойы көшпелі тұрмыс тәжірибесінен туған қазақтың киіз үйі – оның қастерлеп ұстаған, киелі тұтқан тұрағы, мекені, баспанасы, мақтанышы болған. Киіз үй баспана ғана емес, сәулет, құрылыс, қолөнер жетістігінің тамаша үлгісінің туындысы да болып табылады.

Киіз үй біздің заманымыздан 3 мың жыл бұрын қола дәуірінен белгілі. Киіз үй – көшіп-қонуға ең қолайлы жәдігер. Киіз үйдің жалпы салмағы жиһаздарымен қосқанда 300-400 кг жуық. Бұл салмақты бір түйе еркін көтере алады. Киіз үйдің іші қыста жылы, жазда салқын және жер сілкінісіне де ыңғайлы, оңайлықпен бұзылмайды.

Киіз үйдің негізгі бөлшектері: кереге, шаңырақ, уық, сықырлауық.

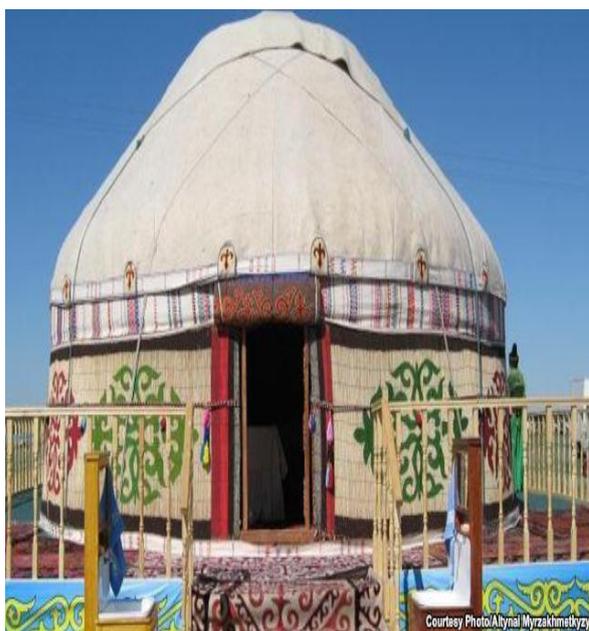
Кереге – киіз үйдің негізін құрайды. «Керегең кең болсын!» деген тілек осыдан шыққан. Өйткені үйдің берік болуы, кеңдігі осы керегеге байланысты. Кереге санына қарай киіз үй 4, 6, 8, 12 қанат етіп тұрғызылады.

Шаңырақ – пішіні күмбез тәріздес, уықтардың ұштарын біріктіріп ұстап тұрады. Шаңырақ деген сөз «үй, отбасы» деген тұтас ұғымды да бейнелейді. Жаңа үйленгендерді «шаңырақ көтерді» дейді.

Уық – кереге мен шаңырақ ортасын қосатын негізгі бөліктің бірі. Әр үйде көлеміне қарай 60–160-тай уық болады.

Киіз үйде есік екеу болады: ішкі есік – сықырлауық, ағаштан жасалады, екіншісі – киіз есік, ол киізден жасалады, сықырлауықтың сыртынан жабылады.

Киіз үйді қазақ халқы қасиетті, киелі қара шаңырағымыз деп дәріптейді. Өйткені киіз үй қазақтың баспанасы, мүлкі, мақтанышы деп бағаланады.

Киіз үйдің атаулары:

- Абылайша – керегесіз, уықты тігінен тұрғызып тіккен шағын киіз үй.
- Ақ шаңқан үй – 18 қанат ақ орда, 12 қанат елбасылылар, бай-билер тұратын киіз үйлер.
- Ақтағыр – екі қанатты, екі үзікпен жабылатын шағын киіз үй.
- Жаппа үй – уыққа киіз жауып, уақытша тігілген шошақ үй.
- Қара құрым үй – киізінің тозығы жеткен, ескі үй.
- Қара үй – киіз үйді кейбір жерде осылай атайды.
- Қараша үй – қоңыр түсті, жыртық, тесік, ескі үй.
- Орда – еңселі, салтанатты үй.
- Алтын орда – 30 қанаттан (керегеден) тұратын ханның мәжіліс ордасы.
- Алтын үзік – 24 қанаттан тұратын аса лауазымды хан отбасы тұратын үй.
- Ақ ала орда – 8 қанатты дәулетті бай үйі.
- Боз үй, қоңыр үй – 4–5 қанатты орташалар тұратын қарапайым киіз үй.
- Отау – ұлға енші беріп, бөлек шығаратын киіз үй.
- Күрке, қос – ауылда ас сақтайтын, далада малшылар тұратын немесе кедейлер үйі.

3-тапсырма. Сұрақтарға мәтін мазмұны бойынша жауап беріп, топ болып талқылаңыз.

1. Архитектура деген ұғымды қалай түсінесіз?
2. Сәулет өнерінің кезеңдерін атаңыз?
3. Сәулет өнерінің құрамдас бөліктерін атаңыз?
4. Ортағасырлық сәулет өнерінің ерекшелігі неде?
5. Сәулет өнерінің Қазақстан жеріндегі түрлерін атаңыз?
6. Қазақ жеріндегі архитектуралық ескерткіштерді атаңыз?
7. Қазақстанда іргелі ғимараттық құрылыстар қай жерлерде бой көтере бастады және оған қандай жағдай әсер етті?
8. Архитектуралық ескерткіштердің тарихи маңызы қандай?
9. Әмір Темір Йасауи кесенесін салдырғанда қандай мақсатты көздеген?

4-тапсырма. Мәтінді пайдаланып, сөйлемдерді аяқтаңыз.

1. Архитектура, сәулет өнері – 2. Сәулет өнері – 3. Тамыры тереңде жатқан сәулет өнерінің орта ғасырларда 4. Ірі мәдени орталықтары болған қазақ жері 5. Қазақстан аумағында қола дәуіріндегі ғимараттар 6. Киіз үй ата-бабаларымыздың 7. Киіз үй тек қазақ халқының қана емес түркілердің 8. Киіз үй көшіп-қонуға 9. Киіз үйдің жалпы салмағы жиһаздарымен

Сұрау мәнді құрылымдар

Жауап алу мақсатымен сұрай айтылған сөйлемді сұраулы сөйлем дейміз.

Сұраулы сөйлем соңына жазуда сұрау белгісі (?) қойылады.

Сұраулы сөйлемдер мынадай жолдармен жасалады.

- Сұрау есімдігінің қолданылуы арқылы. Киіз үйге неге от жақпадың?
- **- ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе, -ша, -ше** шылауларының қолданылуы арқылы. Сәулет өнері дегеніміз не?
- **-ғой, -қой, -ау, -еу** шылауларының, *ә, сірә* сияқты сөздердің, **болар, шығар, қайтеді, білемін** деген көмекші сөздердің сұрау мәнінде қолданылуы арқылы. Сен архитектор болам деп едің-ау, ә? Оны өзің тандап көрсең қайтеді?

- Сұрау интонациясы арқылы. – Киіз? – Иә, киізден жасалған.

5-тапсырма. Төменде берілген сөйлемдерді сұраулы сөйлемге айналдырыңыз.

1. Киіз үй – көшпелі халықтардың баспанасы. 2. Ол өте қолайлы. 3. Киіз үй тез құрылып, тез жиналады. 4. Қыста жылы, жазда салқын болады. 5. Қазақ халқы киіз үйді әсем безендірген. 6. Киіз үйдің ішінде ағаш төсек, шымылдық, сандық және тағы басқа бұйымдар болады. 7. Туған-туыс, көрші-көлемдер жиналып, киіз үйді құруға көмектесті. 8. Ауылдың ер азаматтары киіз үйді жығып берді. 9. «Сымбат» сән орталығы киіз үй жабдықтарын бір аптада тігіп берді. 10. Бізге сәулетшілер сәулет өнері туралы айтып берді. 11. Бізге «Сәулет өнері және киіз үй жабдықтары» туралы сабақ түсіндірді. 12. Кеше студенттер киіз үйдің құрылысы туралы бейнеролик түсірді.

6-тапсырма. «Қазақстанның сәулет өнері және киіз үй» мәтінінен сұрау мәнді құрылымдарды пайдалана отырып, бірнеше сөйлем құраңыз.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

7-тапсырма. Берілген сұрақтар бойынша киіз үй жабдықтарын жазып шығыңыз.

1. Киіз үйдің есігі не деп аталады?
2. Шаңырақты жабатын киіз қалай аталады?
3. Киіз үйдің есігі қалай аталады?
4. Ең бірінші киіз үйдің несі құрылады?
5. Керегені жабатын киіз қалай аталады?
6. Уықты жабатын киіз не деп аталады?
7. Киіз үйдің ағаш сүйегіне нелер жатады?
8. Киіз үйдің киіз жабдығының атауларын білесіз бе?
9. Шаңырақ пен керегені бекітетін ағаш қалай аталады?
10. Үйдің уық қадайтын дөңгелек шеңберінің атауы не?

8-тапсырма. Төменде берілген ойға пікір білдіріңіз (қолдау, қарсылық білдіру, дәлелдеу).

Киіз үй – қазақтың өз өміріндегі ұстанар салты мен дәстүрінің де таңбасы, белгісі. Оның дүниетанымының, санғасырлық мәдениетінің жарқын айғағы. Өйткені қазақ халқының салт-дәстүрінің көпшілігі осы киіз үйге байланысты. Киіз үй, ең алдымен, оның иесінің байлығын, тұрмыс жайын білдіреді. Оның екі, үш қанаттан бастап он екі, он сегіз, отыз қанатқа дейін жететін түрлері болған. Ал киіз үйдің керегесінің басы 70-тен 360-қа дейін барады. Ауқатты қазақтардың киіз үйлері үлкен және өте бай жиһазды өрнектермен безендіріледі. Оларды *ақ орда*, *алтын орда*, *алтын үзік* деп атаған. Одан басқа киіз үйлердің *алты қанат ақ боз*, *қоңыр үй*, *қара лашық*, *күрке отау*, *итарқа* т.б. атаулары бар.

9-тапсырма. Мына төменде берілген кестені пайдаланып, мәтін құрастырыңыз.

Киіз үйдің құрылысы	Ағаш сүйектері: кереге, шаңырақ, уық, сықырлауық. Киіз жабдықтары: туырлық, үзік, түндік, киіз есік.
Ырым-тыйымдар	Шаңырақты еш уақытта төңкеруге және жерге тастауға болмайды. Киіз үйді айналма. Киіз үйге оң аяқпен кіру керек. Табалдырықта тұруға болмайды. Бақанды жерге тастама.
Бата-тілектер	Шаңырағың биік болсын! Шаңырағың тек шаттыққа толсын! Шаңырағың шайқалмасын! Босағасы берік болсын! Керегесі кең болсын!

10-тапсырма. Досыңызға қазақтың «киіз үйі» туралы қалай түсіндіресіз?

1. _____

2. _____

11-тапсырма. «Сәулет өнерінің құндылығы неде?» тақырыбына эссе жазыңыз.

12-тапсырма. Сабақ бойынша кестені толтырыңыз.

V	+	!	?
«Бұрыннан білемін»	«Жаңа ақпарат»	«Таңғалдырды»	«Келісе алмаймын. Білгім келеді»